

ZAMAŠARIJEV KOMENTAR KUR'ANA - GLAVNA DETERMINANTA KORKUTOVOG PREVODA KUR'ANA

(skica)

Prema A. L. Tibāwiju svaki prevod Kur'ana proglašava svoju vlastitu nedovoljnost¹; naime, u Kur'anu se često tvrdi da je Kur'an objavljen „na arapskom jeziku“ (بلسان عربي مبين) te da, prema tome, prevedeni Kur'an nije Kur'an već prevodiočevo djelo, rezultat njegove imaginacije, vjerskih, filozofskih, ideoloških, te drugih „konstanti“ prevodiočeva svjetonazora. Amīn Hūlī ovakvo mišljenje radikalizira: tvrdi da je Kur'an nužno potrebno proučavati u njegovom „arapskom ruhu“² (في ثوبه العربي) koje je neodvojivo od Objave. Slična mišljenja iznosi i Rašid Ridā u *Al-Manāru*;³ premda je sam Muhammad Abduhu imao drugačije nazore o Kur'anu od Amīna Hūlīja, napose o metodi tumačenja (Abduhu je inaugurator sinhronije, Hūlī hoće da restaurira VII vijek i oživi i (u) našem vremenu ono što je Kur'an značio u tom davnom dobu), čini se da su glede prevođenja Kur'ana njihova mišljenja jednaka.

Za razliku od tzv. *Al-Manār* škole koja je čak svaki prevod Kur'ana proglašavala za podrivanje islama,⁴ kasniji egipatski komentatori Kur'ana kao

1) Usp. A.L. Tibāwī, *Is The Qur'an translatable*, „Arabic and islamic themes“, London, 1974., p. 72.

2) Amīn Al-Hūlī, *Manāhig at-Tagdīd*, Kairo, 1961., str. 310.

3) U prvom svesku *Al-Manāra* (Kairo, 1346. po Hidžri str. 30. i 31) autor govori o „pojavi šovinizma u modernom dobu kojeg islam zabranjuje. On slabi ne samo vjeru već i arapski jezik. Štaviše, došlo se do toga da su uslijedili i pozivi na prevođenje Kur'ana gdje se „smatra da je islam vjera koja nema jezika“. Kako se vidi iz ovog fragmenta Ridā aludira na turski nacionalizam početkom XX vijeka gdje se težilo prevesti i ezan na turski jezik...
ثم حدثت في الاسلام عصبية الجنسية...
الجاهلية التي حرمها الاسلام وشدد في منعها بعد أن ضعف العلم والدين في المسلمون بضعف اللغة العربية فيهم حتى قام بعض الاعاجم في هذه السنين الاخيرة يدعون قومهم الى ترجمة القرآن بلغتهم والاستغناء عن القرآن العربي زاعما ان الاسلام دين ليس له لغة وغلا بعد هؤلاء في بغض العربية فدعا مسلمي قومه الى الاذان والصلاة والخطبة بلغتهم وقد اجمع المسلمون بالعمل على اقامة هذه الشعائر الاسلامية بلغة الاسلام العربية الى اليوم

4) Kao što se vidi i iz bilješke 3. *Al-Manār* je doprinio mnogo raspravi o prevođenju Kur'ana. Na str. 31. prvog sveska Ridā govori da se Kur'an može valjano proučavati i pomoću njega uputiti samo posredstvom razumijevanja čistog arapskog jezika. Kur'an se ne može shvatiti ako se ne razumije čisti arapski jezik...

što je Al-Marāgī⁵ i Šaltūt⁶ bili su pomirljivijega stava. Prvi je čak tvrdio da je prevod Kur'ana još nekako s Božjim nadahnućem, a drugi je mišljenja da muslimani Nearapi mogu obavljati bogoštovlje u prevodu Kur'ana na maternjem jeziku, štaviše obavezni su da to čine⁷.

Ovakvih ili drugačijih mišljenja mogli bismo navoditi još, ali ćemo se zadovoljiti samo ovim navedenim zbog njihove paradigmatičnosti za svu teoriju prevođenja. Jer, komentatori (mufasssīrūn) su najčešće bili ili za ili protiv prevođenja Kur'ana.⁸ Dakako, postoji i *modus vivendi* u tzv. „komentar-prevodu“. Ali, o takvoj vrsti recepcije Kur'ana pisaćemo drugom prilikom.⁹

II

Nema sumnje da je dobro u jednom jeziku imati više prevoda Kur'ana. To je, s druge strane, i nužno. Jer, ne postoji savršen (završen) prevod Kur'ana, budući da se to štivo „otima“ i „ne dā“ podvesti pod konvencije (teološke, filozofske, naučne). Kad god Kur'an prevodimo (i u životu prevodimo) uvijek se pojavljuje ostatak neprevedenog i neprovedenog. Kur'ansko štivo je poput nebeskog svoda, nikad ga jednim pogledom ne možemo obuhvatiti.¹⁰ Manjakvo je i ono promatranje s više pogleda: naime, isuviše je mnogo treptaja koji nam remete kontinuitet gledanja i čuđenja pred prizorom prostranstva čije se dubine nikada ne dadu do *dna* prozrijeti.

أمرنا الله تعالى أن نتدبر القرآن ونعتبر به ونتذكر ونهتدي وأن نعلم ما نقوله في صلواتنا من آياته وأنكاره وأكد هذه المسائل في آيات كثيرة والامثال لها والعمل بها لا يكون إلا بفهم العربية الفصحى وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب . وجعل الله تعالى القرآن معجزاً للبشر ولا تقوم حجتة في هذا عليهم إلا بفهمه ولا يمكن فهمه إلا بفهم العربية الفصحى ، فمعرفة العربية من ضروريات دين الاسلام ندعو إليها جميع المسلمين بدعائهم إلى القرآن

5) R. Paret i J.D. Pearson, *Translation of The Kur'an*, „The Encyclopaedia of islam“, V. Leiden, 1981., p. 429.

6) Ibid., p. 429.

7) Ibid., p. 429.

8) Zamahšarī je npr. za prevođenje Kur'ana. U *Al-Kaššāfu* (II, Beirut, bez god. izd., str. 293) on kaže da je Objava (Kur'an) mogla biti poslana kako na svim jezicima tako i na jednom od njih. Međutim, nije bilo potrebe da se objava šalje na svim jezicima budući da to prevod može nadomjestiti... (قلت) لا يخلو أما أن ينزل بجميع اللسنة أو بواحد منها فلا حاجة إلى نزوله بجميع اللسنة لان... الترجمة تنوب عن ذلك وتكفي التطويل فبقى أن ينزل بلسان واحد فكان أولى اللسنة لسان قوم الرسول لانهم أقرب إليه ...

9) Dvojica savremenih mufasssira, Sābūnī i Šarqāwī govore i o takvoj vrsti tumačenja Kur'ana koje može nadomjestiti prevod. Međutim, Muhammad Mustafa Aš-Šātīr (u djelu *Al-Qawl As-Sadīd fi Hukmi targamati l-Qur'āni l-Magīd*, Kairo, 1936., str. 178) smatra da je zabranjeno (haram!) prevoditi Kur'an. Evo šta kaže:

اولا - أن ترجمة القرآن الكريم إلى اللغات الأخرى حرام باجماع الفقهاء وأئمة الدين المجتهدين
ثانيا - أن قراءة القرآن بغير اللغة العربية حرام باجماع الفقهاء وأئمة الدين المجتهدين

ثالثا - إن كتابة المصاحف بلغة أخرى غير اللغة العربية حرام باجماع الفقهاء وأئمة الدين المجتهدين

10) O podudarnosti Kur'ana i svijeta usp. S. H. Nasr, *The Qur'an - the Word of God, the Source of knowledge and action*, „Ideals and realities of islam“, London, 1979.

Besim Korkut¹¹ je upravo primjer prevodioca koji je to znao. Pred brojnim alternativama koje su se pred njim ukazivale (da Kur'an prevodi iz svoga vremena, ili da ga prevodi uz pomoć tefsira iz različitog doba (dijahronijski), ili da se preda spoznajama o Kur'anu iz najrazličitijih filozofskih, naučnih, dogmatskih, itd. polja XX vijeka (sinhronijski metod), ili da pribjegne samo svom dobrom poznavanju arapskog jezika te da podari razumljiv ali nedovoljno „dogmatski“ usmjeren prevod..., dakle, pred svim tim i drugim nespomenutim alternativama Besim Korkut se odlučio za komentar Kur'ana Az-Zamahšarija (umro 1144) – *Al-Kaššāf* i uglavnom u prevodu koristio interpretacijska rješenja ovog Perzijanca. Nama ovdje, prema tome, predstoji da dokažemo sljedeće teze:

- da je Besim Korkut glavninu *tamnih* (مبهم ومشكل) mjesta u Kur'anu preveo u suglasju sa Zamahšarijevim komentarima,
- da je većina interpolacija ili ekstrapolacija u prevodu rezultat Zamahšarijevog uticaja na Korkuta.
- da su, uglavnom, sva interpunkcijska rješenja i determinante kur'anskog teksta preuzete od Zamahšarija,
- da su dogmatske karakteristike (الخصائص العقائدية) Korkutova prevoda Kur'ana vrlo bliske Zamahšarijevim mu'tazilitskim nazorima,
- da su gotovo sve napomene, komentatorske bilješke i objašnjenja preuzeti iz *Al-Kaššāfa*.

III

Prije nego li ove teze pokušamo dokazati recimo i to da je Besim Korkut imao u vidu „nedostatke“ naših prethodnih štampanih prevoda Kur'ana kad se odlučio za svoje vlastite doprinose na ovom području. U jednom kraćem članku, objavljenom u „Glasniku VIS-a“, Besim Korkut žestoko kritikuje Čauševićev i Pandžin prevod Kur'ana koji se pojavio u izdanju zagrebačke „Stvarnosti“.¹² Premda je zagrebački izdavač angažirao hafiza Omera Mušića i književnika Aliju Nametka, u prevodu je, po mišljenju

11) *Besim Korkut* (Travnik 1904. - Sarajevo 1975) je značajno ime naše arabistike i orijentalistike. Osnovno obrazovanje stekao je u Travniku, a srednje u Sarajevu. Godine 1931. diplomirao je na al-Azharu u Kairu s odličnim uspjehom. Prema mnogim ocjenama, bio je izvanredan poznavalac klasičnog arapskog jezika i mnogih islamskih disciplina. Napisao je *Istoriju islama*, zatim *Gramatiku arapskog jezika*, a u tri knjige obradio je *Arapske dokumente u Državnom arhivu u Dubrovniku*. Preveo je izbor priča iz *Hiljadu i jedne noći*, *Kelilu i Dimnu* i mnoge druge kraće eseje i članke s arapskog jezika. Glavni plod njegovog prevodilačkog rada je *Prevod Kur'ana* (prvi put štampan u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu 1977). Islamska zajednica je Korkutov prevod štampala, uz neke izmjene! više puta.

12) Besim Korkut, *Kur'an Časni*, „Glasnik VIS-a“, XXXII, 10 - 12, Sarajevo 1969, str. 487.

Korkuta, ostalo mnogo „nejasnih mjesta“. Korkut, također, oštro polemizira sa nepotpisanim autorom predgovora ovog izdanja:

„U predgovoru se kaže: „Odlučivši se za tiskanje novog izdanja, izdavač je ocijenio da je kraj postojećeg dobrog prijevoda M. Pandže i Dž. Čauševića zaista nepotrebno pripremati sasvim nov prijevod“. Naprotiv, upravo se sada nameće potreba izdavanja sasvim novog i tačnog prevoda Kur'ana baš zato što je Pandžin i Čauševićev prevod Kur'ana i *neautentičan* i *nepouzdan*. Brigu o izdavanju tačnog prevoda Kur'ana trebalo bi da preuzme Vrhovno islamsko stajrešinstvo u SFRJ“.¹³

Iz ovih redaka dā se zaključiti da je Korkut već 1969. godine uveliko radio na svom prevodu Kur'ana. Postoje o tome i brojna svjedočanstva. Osim toga, obavljao je i konsultacije u Vrhovnom islamskom starješinstvu u vezi sa izdavanjem ovog djela.¹⁴ Kad Korkut spominje riječi *neautentičan* i *nepouzdan*, a koje rezervira za Pandžin i Čauševićev prevod Kur'ana, onda te riječi treba vjerovatno shvatiti kao promicanje svoga vlastitog prevoda koji će biti „pouzdan“ i „autentičan“. Također, postoje mnogobrojne indicije da se Korkut zalagao za to da njegov prevod štampa Vrhovno islamsko starješinstvo koje bi mu dalo „službene prerogative i attribute“.¹⁵ Ipak, do toga nije došlo, a VIS nikada nije bio ni izdavač Korkutovog prevoda Kur'ana.

Po svom izlasku u izdanju Orijentalnog instituta 1977. godine, Korkutov prevod Kur'ana je dobio niz pohala. Tako *Daniel Bučan* tvrdi da, za razliku od Korkutova prevoda, Čauševićev prevod ističe „poglavito vjersku dimenziju Kur'ana“, a zapostavlja „druge njegove dimenzije“.¹⁶ Prema Bučanu, Korkutov prevod je bolji „zahvaljujući tečnosti i cjelovitosti prenošenja iz arapskog u hrvatskosrpski (odnosno srpskohrvatski jezik)“, a sam prevodilac time je „učinio Kur'an čitkijim i za čitatelja kojemu interes nije samo religiozne naravi“.¹⁷ Pohvale Korkutovom prevodu uputili su u svojim tekstovima prigodne naravi i književnik *Ibrahim Kajan*,¹⁸ orijentalista *Sulejman Grozdanić*,¹⁹ novinar *Radovan Popović*,²⁰ a u štampi Is-

13) *Ibic.*, str. 487.

14) Profesor Kasim Hadžić pričao mi je o tome i jedan je od živih svjedoka Korkutovim nastojanjima da VIS štampa njegov prevod

15) Riječi Besima Korkuta „Brigu o izdavanju tačnog prevoda Kur'ana trebalo bi da preuzme Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ“ o tome dovoljno govore.

16) Vidi tekst Daniela Bučana, *Novi stari Kur'an*, „Start“ br. 4, Zagreb, 1977. god.

17) *Ibidem.*^^

18) Vidi „Oko“, VI, br. 159, Zagreb, 1978.

19) Vidi „Odjek“, br. XXVIII/21, Sarajevo, 1975. (Ovdje Grozdanić obavještava čitaoce o poduhvatu Orijentalnog instituta da štampa Korkutov prevod Kur'ana).

20) Vidi „NIN“ br. 1409, od 8. januara 1978. godine.

lamske zajednice o ovom djelu pisali su mnogi autori.

Za Korkutov prevod Kur'ana vrijedi u potpunosti mišljenje Alessandra Bausanija koji tvrdi da mi „dobro znamo šta Kur'an znači“ ili pak „šta je značilo za islamski svijet“ a svaka novina u tumačenju ili prevođenju može se naći samo u drugačijem pristupu Kur'anu.²²

Besim Korkut upravo ima izrazito nov pristup u prevođenju Kur'ana barem kad je posrijedi naša prevodilačka tradicija ove Knjige. Njegov rečenica je jasna, „naša“, bez zagrada za pomoćni glagol *biti* (što je slučaj s Pandžinim i Čauševićevim prevodom). Također, Korkut postiže mjestimično, u prevodima kratkih sura, izuzetan, poetski dobro zasnovan i tečan stil. Težio je, moglo bi se reći, da neke značenjske razine Kur'ana prenese u jedan „srpskohrvatski općenito shvatljiv i čitljiv jezik“. Nastojao je da mu dā kulturološki neutralnu „nijansu“ (te je zanemarivao islamsku tradiciju upotrebe nekih arabizama i turcizama u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori i drugdje). Zato Korkut ne prevodi kur'ansku riječ *salāt* (صلاة) perzijskom riječju *namāz*, već pribjegava *molitva* - rješenju, što je pomalo sporno glede kulturoloških karakteristika bogoštovnog jezika muslimana naših krajeva. Osim toga, Korkut prevodi kur'ansku riječ *zakāt* riječju *milostinja*, što je neprimjerena redukcija s obzirom na odomaćenu i široko poznatu riječ *zekāt*.

S druge strane, Korkut nije konzistentan jer ostavlja ime *Allāh* neprevedeno, a trebalo ga je prevoditi ako je prevodio riječi *zakāt*, *salāt*, i sl, tim prije budući da je naš ekvivalent „Bog“ u upotrebi kod muslimana naših krajeva gotovo ravnopravno kao i imenica *Allāh*.²³ Ovaj prevodilac je, isto tako, imao na raspolaganju mnogo jezičkog blaga bosansko-hercegovačkih muslimana, a koje uopće nije koristio. Sintagme *أقم الصلاة klanjaj namaz!*

و اقيموا الصلاة *klanjajte namaz!* prevodio je sklopom, „srpskohrvatski uopće razumljivom“, - *obavljaj(te) molitvu!* Nije prihvatio vrlo frekventno klanjati, koju muslimani ovdje koriste bez povratne zamjenice *se* i daju joj čistu *terminus technicus* namjenu i značenje *klanjati*, a ne *klanjati se*.²⁴ So-

²² Alessandro Bausani, *Shorter notes on some recent translations of the Qur'an*, „Numen“, br. IV, 1957.

A. Bausani je također preveo Kur'an na italijanski jezik.

²³ Smatramo da se riječ *Allah* može prevoditi riječju *Bog* budući da suština islamske koncepcije Boga nije u imenu već u sadržaju (naime u tome da je Bog jedan, da nije rođen niti je rodio, itd.) Galāluddīn As-Suyūṭī u *Itqānu* (اتقان) tvrdi da je riječ *Allah* prevodiva na hebrejski.

عن ابن عباس قال: جيريل عبد الله ، وميكايل عبد الله وكل اسم فيه ايل فهو عبد الله . وأخرج عن عبد الله بن الحارث قال: ايل : الله بالعبرانية . وأخرج ابن ابي حاتم عن عبد العزيز بن عمير قال : اسم جيريل في الملكة خادم الله .

(*Itqan*, II, bez mjesta i godine izd., str. 180).

²⁴ U rječniku Matice Srpske

ciolingvističke studije o jeziku bosanskohercegovačkih muslimana pokazuju da mu je islam dao zamjetljiv pečat i ta komponenta se mora imati u vidu pri prevođenju Kur'ana.²⁵ Ali o kulturološkim karakteristikama Korkutova prevoda mora se napisati šira studija a ovdje je mnogo zanimljivije pogledati tafsirske osnove koje su, smatramo, glavna determinanta njegovih prevodnih rješenja.

IV

Premda je nemoguće da se u ovako kratkom tekstu šire pobroje *sva* mjesta gdje je uticaj Zamahšarijeva *Kaššāfa* očit i nedvojben, i iz ovih nekoliko primjera moći će se, nadamo se, steći uvid u odnos koji postoji između Korkutova prevoda i ovog znamenitog egzegetskog djela iz 12 stoljeća po Isa a.s.

Prevođenje tamnih, nejasnih mjesta. Kur'ansko štivo je često široko stilizirano. Tafsir ovu kur'ansku konstantu imenuje terminom اطناب Naime, često se iz konteksta ne zna na šta se pojedina spojena lična zamjenica (الضمير المتصل) odnosi (راجع الى) te ju je moguće prevesti različito a time se mijenja i shvatanje izvornika. Npr. kur'ansku sentencu وإنه لعلم للساعة (doslovno) *on je(pred)znak Sudnjeg dana.* naši prevodioci različito prevode. Ličnu zamjenicu *on* iz konteksta je moguće shvatiti i kao *Isa* („Isa je predznak Sudnjeg dana...“) i kao *Kur'an* („Kur'an je predznak Sudnjeg dana...“).²⁶ Korkut se odlučuje za *Kur'an - rješenje* budući da Zamahšari kaže:

*(Od Al-Hasana se prenosi da se ova lična zamjenica odnosi na Kur'an i da s Kur'anom dolazi predznak Sudnjeg dana...).*²⁷

Sličan primjer imamo i u prevođenju izuzetno teškog i nejasnog eshatološkog iskaza Kur'ana)²⁸ يوم يُكشَفُ عن ساقٍ ويُدْعَوْنَ إِلَى السَّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ (doslovno: *Na dan kad se otkrije noga i budu pozvani da ničice padnu, pa ne budu mogli*). Korkut ne slijedi *doslovnost* već pribjegava Zamahšarijevom *metafora-rješenju* koje glasi: اي يوم تشد الحال او الساعة كما: („Tj. kada bude teško tj. kad bude Sudnji dan kao što i Arapi kažu metaforički: rat je otkrio svoju nogu, tj. zaoštrio

25) Logično je da bi se trebala praviti razlika između prevodnog jezika određenog prevoda Kur'ana koji je namijenjen *vjerskoj* upotrebi i prevodnog jezika u prevodu Kur'ana koji je namijenjen široj, pa i nemuslimanskoj, čitalačkoj publici. Otuda ne bi trebalo na brzu ruku kritikovati Korkutovo odustajanje od *namaz, zekat*, itd. prevodnih rješenja.

26) Kur'an, XLIII, 61.

27) Az-Zamahšarī, *Al-Kaššāf*, III, str. 424-425.

28) Kur'an, LXVIII, 42.

se).²⁹ Slijedstveno ovom Zamahšarijevom egzegetskom objašnjenju Korkutov prevod ovog ajeta glasi: *Na dan kada bude nepodnošljivo...*³⁰ Objasnenje ovom prevodnom rješenju treba tražiti u mu'tazilitskom učenju koje dopušta da se kur'anski iskazi o Bogu shvataju ne doslovno već metaforički. Dakle, riječ (ساق) (noga) u gornjem primjeru treba shvatiti ne kao *Božija noga*, jer bi to vodilo u tzv. antropomorfizam (تشبيه), već kao slikovito prikazivanje čije riječi ne znače doista to šta kazuju u svojoj doslovnosti!

Korkut slijedi Zamahšarija s ciljem da izbjegne antropomorfistička shvatanja ovog ajeta i eshatološku viziju „Božije otkrivene noge“, o čemu se nerijetko govori u tzv. tradicionalističkim tumačenjima Kur'ana. Korkutov odnos prema Zamahšariju posebno je vidljiv i u prevođenju ovog ajeta: وما قدروا الله حق قدره والأرض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات ...³¹ Ljubibratić je najbliži doslovnom značenju: *Ali oni Boga ne umiju ocijeniti kako bi trebalo. Na dan vaskrsa, sva zemlja biće šaka prašine u njegovijem rukama, i nebesa će biti savijena kao zavoj u njegovoj desnici...*³¹ Korkut, pak, slijedi Zamahšarijevo egzegetsko objašnjenje za ovaj ajet, odstupa od doslovnosti i njegov prevod glasi: *Oni ne veličaju Allaha onako kako Ga treba veličati; a čitava Zemlja će na Sudnjem danu u vlasti Njegovoj biti, a nebesa će u moći Njegovoj smotana ostati...*³² Kur'anske cjeline iz ovog ajeta بيمينه ا قبضته Korkut prevodi opisno, mu'teziljski - jer slijedi Zamahšarijevo objašnjenje,

والفرض من هذا الكلام اذا أخذته كما هو بجملة ومجموعه تصوير عظمته ...³² a koje znači: *Intencija ovoga govora (ajeta), kad*

29) Az-Zamahšari, IV, str. 131. Az-Zamahšari još navodi i predaju Ibn Mas'ūda iz koje se razabire *tradicionalno* shvatanje (Bog otkriva svoju nogu, vjernici mogu učiniti sedždu, a licemjeri ne mogu... itd.).

30) Dakle kur'anska cjelina (يوم يكشف عن ساق) prevedena je u Korkutovom prevodu Zamahšarijevim iskazom (يوم تشتت الحال). Slično postupi i Pandža/Čaušević (usp. Kur'an Časni, Sarajevo, 1937. str. 876) gdje se cjelini (يوم يكشف عن ساق) daje prevod *Toga dana će poslovi otežati...* Ljubibratić daje prevod: *Na dan kada noge budu bose...* (Usp. Koran, Biograd, 1895., str. 429).

31) LJUBIBRATIĆ, str. 341.

Zašto Mićo Ljubibratić pribjegava doslovnom prevodu ovdje ne možemo odgovoriti. Trebalo bi ustanoviti iz kojeg prevoda je prevodio svoj prevod Kur'ana.

32) Kad god je riječ o *tamnim*, nejasnim ajetima Besim Korkut dobro pazi na tri glavne egzegetske riječi u *Kaššāfu*) 1) *slikovito prikazivanje Kur'ana* (تصوير), 2) *navođenje primjera u Kur'anu* (تمثيل) i 3) *priopćavanje kur'anske Poruke kroz maštovito prikazivanje* (تخييل). Naime, da bi se Kur'an valjano čitao i valjano prevodio (recipirao), Zamahšari predlaže da se kroz ta tri termina dobro razluči šta je u Kur'anu doslovno a šta preneseno rečeno. Time se Zamahšari kao mu'tezilija brani od antropomorfističkih (تشبيه) i grubo apstraktnih (تعطيل) čitanja Kur'ana. Korkut ga u tome često slijedi i umjesto doslovnog prevođenja prepisuje Zamahšarijevo tumačenje.

se uzme u cjelini, jeste slikovito prikazivanje Božije veličine i prilagođavanje (diskursa) u skladu sa suštinom Božije veličine...³³

V

Prevodne interpolacije (حشر) i *ekstrapolacije* (تطويل). Kao što i sama arapska riječ حشو pokazuje, riječ interpolacija znači *umetanje* egzegetskog objašnjenja u prevod (u našem slučaju u prevod Kur'ana), a ekstrapolacija

تطويل je egzegetsko dodavanje objašnjenja obično na kraju ajeta.

I jedno i drugo prevodno sredstvo Korkut koristi najčešće pod uticajem Zamahšarija. Navedimo nekoliko primjera. U kur'anskoj cjelini: ولقد كتبنا ... والذكر التوراة وقيل (Mi smo u Zeburu, poslije *Opomene*, napisali...)³⁴ očito je da je riječ o p o m e n a širokog značenja. I sam Zamahšari se kolebao kako da protumači riječ (الذِّكْر). On kaže: *Opomena je Tevrat, a kažu da je to zbirna imenica za sve što je objavljeno poslanicima od knjiga, a zikr je i Majka Knjige...*³⁵ Besim Korkut se opredjeljuje za prvo Zamahšarijevo mišljenje i njegov prevod gornje kur'anske cjeline glasi: *Mi smo u Zeburu, poslije Tevrata, napisali...*

Korkut gotovo istovetno postupa i kod prevođenja ajeta إن الصفا والمروة .. doslovno, *Safa i Merva su Božji znakovi*. Korkutov prevod, međutim, nije doslovan, već on riječ (شعائر) prevodi pod uticajem Zamahšarija kao sveta mjesta. Zamahšari kaže: والشعائر جمع شعيرة وهي العلامة اي من اعلام مناسكه ومتعبداته iz čega se razumije da je slavni Perzijanac naveo i izvorno značenje riječi (شعائر), ali njegovo egzegetsko objašnjenje koje dalje slijedi jasno pokazuje da je bilo odlučujuće za Korkutovo prevodno rješenje - *sveta mjesta* (متعبدات).

Ovakvih mjesta gdje se u prevođenju ajeta interpolira ili ekstrapolira Zamahšarijev tafsir u prevodu Kur'ana Besima Korkuta ima gotovo na svakoj stranici.

VI

Interpunkcijska osobenost Korkutova prevoda umnogome je ovisna o Zamahšarijevu *Kaššāfu*. Ovdje ćemo navesti možda najvažniju interpunk-

33) Zamahšari, III, str. 355.

34) Kur'an, *al-Anbiyā*, 105.

35) Zamahšari, III, str. 22.

cijsku dvojbu koju su mufassiri pronašli u suri *Ali Imrān*, sedmi ajet. U Korkutovom prevodu Kur'ana u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu ovaj ajet glasi: هو الذي أنزل عليك الكتاب منه آياتٌ محكماتٌ هنَّ أم الكتاب وأخر متشابهات. فاما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله الا الله . والراسخون في العلم يقولون أئنا به كل من عند ربنا وما يذكر الا اولوا الالباب . On tebi objavljuje Knjigu, u njoj su ajeti jasni, oni su glavnina Knjige, a drugi su manje jasni. Oni čija su srca pokvarena - željni smutnje i svog tumačenja - slijede one što su manje jasni. A tumačenje njihovo zna samo Allah i oni koji su dobro u nauku upućeni. „Mi vjerujemo u njih, sve je od Gospodara našeg!“ - govore oni. - A samo razumom obdareni shvaćaju.“

Očito je da je vrlo teško prevesti dio iz navedenog ajeta وما يعلم تأويله الا الله pa Korkut pribjegava mu'tezilijskom rješenju (gdje nema stanke iza riječi الله već se ta cjelina vezuje za daljnju cjelinu والراسخون في العلم. Sljedstveno tome, mu'tezile smatraju da i učeni znaju značenje tamnih ajeta, a ne samo Bog! Zamahšari kaže: «الا الله» ومنهم من يقف على قوله «الا الله» ويبدئ «والراسخون في العلم يقولون» ويفسرون المتشابه بما استشار الله إلهما ih koji prave pauzu iza riječi الا الله i započinju s riječima والراسخون في العلم يقولون, te tumače da je značenje tamnih ajeta Allah ostavio za svoje znanje...³⁶

Sam Zamahšari već na sljedećoj stranici kaže da se on s takvim načinom interpunkcije (po kojoj samo Bog, a ne i učeni ljudi, zna značenje *mutašābihāt* ajeta) ne slaže već predlaže prvi način (bez stanke iza riječi الله). Njegove riječi: والاول هو الوجه .. to jasno kazuju,³⁷ a Besim Korkut ih prihvaća i prevodi sedmi ajet sure *Ali Imrān* u skladu sa mu'tezilizmom! (U izdanjima Islamske zajednice, npr. iz godine 1984. Korkutova interpunkcija je, bez ikakve napomene, promijenjena. Tako prevod ovdje raspravljane cjeline glasi: *A tumačenje njihovo zna Allah. Oni koji su dobro u nauku upućeni govore: „Mi vjerujemo u njih, sve je od Gospodara našeg!“* Očito je, da su akaiidske karakteristike ova dva prevodna rješenja različite, štaviše suprotne).³⁸

Interpunkcija Kur'ana je hermeneutički problem od prvorazrednog značaja za dogmatski i normativni islam. Budući da (samo od jedne logičke pauze u čitanju Kur'ana zaviši *fiksiranje* npr. koncepcije Boga (ili, pak,

³⁶) Zamahšari, I, str. 175.

³⁷) Ibid, str. 176.

³⁸) Nije ovo jedina izmjena koju je Korkutov prevod Kur'ana pretrpio u izdanjima Islamske zajednice. Vidi šire Kasim Hadžić, *Još neka zapažanja o Korkutovom prevodu Kur'ana*, „Islamska misao“, br. 119, Sarajevo, 1988. god.

čovjeka, svijeta života) u islamu, interpunkciji Kur'ana se uvijek poklanjala velika pažnja.³⁹ Taj problem vidimo i u prevođenju sljedećeg ajeta: وجعلنا فيها جنات من نخيل واعناب وفجرنا فيها من العيون . لياكلوا من ثمره وما عملته ايديهم أفلا يشكرون .

Besim Korkut, budući da slijedi Zamahšarija, ovaj ajet prevodi tako što afirmiše čovjekov trug i rad i, sljedstveno tome, on prevodi veznik و u cjelini ... عملته ايديهم وما عملته ايديهم kao *sastavni* veznik. Korkutov prevod glasi:

*Mi po njoj (Zemlji, prim. E.K.) stvaramo bašće, palmike i vinograde, - i činimo da iz nje izvori izviru, - da oni jedu plodove njihove i od onoga što ruke njihove privrijede, pa zašto neće da budu zahvalni?*⁴⁰

Navedimo odmah i Zamahšarijevo objašnjenje koje je Besima Korkuta opredijelilo za ovakav prevod:(و) من (ما): والمعنى لياكلوا مما خلقه الله من الثمر (و) من (ما): عملته ايديهم) من الغرس والسقي والابار وغير ذلك من الاعمال الى أن بلغ الثمر منتهاه ...

Dakle, Zamahšari kaže da je značenje ovog ajeta sljedeće: Neka ljudi jedu od onoga što je Bog stvorio i od onoga što su ljudske ruke privrijedile kroz zasađvanje, navodnjavanje i oprашivanje i oplodnju palmi, te druge poslove sve dok plodovi ne dozriju...⁴¹

Sam Zamahšari kaže da su plodovi po sebi Božije djelo, ali da na njima ima i tragova čovjekova truda...⁴² يعني أن الثمر في نفسه فعل الله وخلق فيه... آثار من كد بني آدم ...

Međutim, da u našoj prevodilačkoj tradiciji Kur'ana ima i drugačijih pristupa u prevođenju ovog i drugih sličnih ajeta u to nema sumnje. Tako Nijaz Šukrić ovaj ajet prevodi suprotno Zamahšarijevim zahtjevima. Cjelina لياكلوا من ثمره وما عملته ايديهم . prevedena je u brošuri *Jasin*⁴³ ovako: ... *da oni jedu plodove voća koje nisu stvorile njihove ruke...*

Dakle, u prevodu Besima Korkuta imamo tragove *indeterminizma*, u prevodu Nijaza Šukrića imamo tragove *determinizma*. Očito je da je tome razlog i mnogostranost kur'anskog smisla koji se ne da podvesti niti omediti samo jednom interpunkcijom koja bi zagatila bogatstvo kur'anske polisemije.

39) U Suyūtijevom *Itqānu* ima jedno poglavlje „O pauzama i počecima recitiranja Kur'ana“

(في معرفة الوقف والابداء).

40) Kur'an, XXXVI, 34, 35.

41) Zamahšari, III, str. 286.

42) Ibidem.

43) Usp. prevod sure *Jasin* od Nijaza Šukrića, Sarajevo, 1988., str. 23.

U prevodu Kur'ana Besima Korkuta mnogo je ajeta označeno zvjezdica-
ma čime se čitalac upućuje na objašnjenja koja su data na kraju prevoda.
Moglo bi se reći da je to kratki tafsīr koji Korkut nudi kao dodatak svom
prevodu Kur'ana. Osim, toga, bilješke uz prevod jesu i znak nemoći da se
Kur'an *prevede samo prevodom*, već se mora pristupiti i pojašnjavajućim
dodacima.

Rekli smo već da je gotovo sve napomene uz svoj prevod Kur'ana Be-
sim Korkut napisao pod uticajem Zamahšarijeva *Kaššāfa*. Tako uz prevod
78. i 79. ajeta sure al-Anbiyā koji u izvorniku glase: *داوود وسليمن إذ يحكمان
في الحرث إذ نفشت فيه غنم القوم . وكنّا لحكمهم شاهدين . ففهمنا سليمان . وكلا
آتيناهما حكماً وعلماً . وسخرنا مع داوود الجبال يسبحن والطيور . وكنّا فاعلين .*

Korkut daje sljedeće objašnjenje:

„Davud i Sulejman su sudili u sporu kad su nečije ovce noću ušle u nji-
vu nekog seljaka i opasle je tako da nije ostalo ništa od usjeva. Davud je
presudio da ovce koje su opasle usjev pripadnu vlasniku usjeva, da mu se
tako namiri šteta. Sulejman je pak presudio: da se ovce, koje su opasle us-
jev, predaju vlasniku usjeva da ih on muze sve dok mu ne izraste novi us-
jev, i da potom jedan drugom vrate ovce i usjev“.⁴⁴

Ako se, međutim, pročita Zamahšarijevo objašnjenje uz ajete 78. i 79.
sure *al-Anbiyā*, jasno je odakle je Korkut crpio svoja egzegetska
pojašnjenja. Zamahšarijevo objašnjenje glasi:⁴⁵ *والضمير في (فهمناها)
للحكومة أو الفتوى قرئ فافهمناها حكم داود بالغنم لصاحب الحرث فقال سليمان
عليه السلام وهو ابن احدى عشرة سنة غير هذا أرفق بالفريقين فعزم عليه ليحكم
فقال أرى أن تدفع الغنم الى أهل الحرث ينتفعون بألبانها وأولادها وأصوافها والحرث
الى أرباب الشاء يقومون عليه حتى يعود كهيته يوم أفسد ثم يترادأن فقال القضاء
ما قضيت وأمضي الحكم بذلك ...*

Drugi primjer koji ćemo navesti tiče se prevoda 4. ajeta sure *Takvīr*:
لِذَا وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ *kada steone kamile bez pastira ostanu*. Sintagma *steone
kamile* u *Napomenama* je objašnjenje ovako: „Steone kamile su bile predis-
lamskim Arapima najdraži imetak“.⁴⁶ Zamahšarijevo objašnjenje glasi:⁴⁷
*والعشائر في جمع عشراء كالنفاس في جمع نفساء وهي التي أتى على حملها عشرة
أشهر ثم هو إسمها الى أن تضع لتمام السنة وهي أنفس ما تكون عند أهلها وأعزها
عليهم (عطلت) تركت مسية مهملة وقبل عطلها أهلها عن الحلب والصر لاشتغالهم
بأنفسهم .*

44) Usp. *Napomene* uz prevod Kur'ana Besima Korkuta, izdanje Orijentalnog instituta, str. 684.

45) Zamahšari, III, str. 17.

46) *Napomene...*, str. 695.

47) Zamahšari, IV, str. 188.

Podudarnost tumačenja je očigledna i uopšte je ne treba dovoditi u pitanje.

Treći primjer tiče se objašnjenja 19. ajeta sure an-Nadžm: „Šta kažete o Lātu i Uzzāu...“ ... أفرايتم اللات والعزى .

U objašnjenju se kaže:

„Lāt, Uzzā i Menāt su tri najpoznatija božanstva predislamskih Arapa-nogobožaca. Lat je bilo božanstvo stanovnika grada Taifa...“⁴⁸

Zamahšari pak kaže: (اللات والعزى والمناة) اصنام كانت لهم وهي مؤنثات... فاللات كانت لثقيف بالطائف وقبل كانت بنخلة تعبدها قريش وهي فعلة من لوى لأنهم كانوا يلون عليها ويعفون للعبادة أو يلتون عليها أي يطوفون وقرى اللات بالتشديد وزعموا أنه سمى برجل كان يلت عنده السمن بالزيت ويطعمه الحاج وعن مجاهد كان رجل يلت السويق بالطائف وكانوا يعفون على قبره فجعلوه وثنا والعزى كانت لغطفان وهي سمرة وأصلها تأنيس الأعز ...

Očito je da je i ovdje korespondentnost između Korkutovih *Napomena* i Zamahšarijeva tafsira neosporna.

Mogli bismo navoditi još mnogo ovakvih primjera gdje je Korkut u svoj prevod učitavao Zamahšarijeva tumačenja. Tako bi se moglo pokazati da je Korkutov prevod vrijedan i zbog činjenice što se najčešće poziva na tumačenja Zamahšarija, a to je samo po sebi dobro jer obogaćuje našu prevodilačku tradiciju Kur'ana. Prirodno je da će proteći još mnogo vremena dok budemo u našem jeziku imali eš'arijske, mu'taziliske, sufijske, književne, filozofske i druge prevode Kur'ana. Jer, uzaludno je očekivati da jedan prevod, ma kako on mogao biti dobar, zadovolji sve koji Kur'an poznaju u izvorniku. (Trebalo napomenuti da u okrilju urdu jezika postoji preko tri stotine prevoda i komentara Kur'ana,⁴⁹ a oni su i rezultat neslaganja prevodilaca i tumačenja oko toga kako prenijeti mnogobrojne *intencije* (معاني) koje Kur'an sadrži unutar svojih mnogobrojnih čitanja i značenjskih dubina).

Besim Korkut je imao povjerenje u Zamahšarija zbog jasnoće i odsječnosti tafsirskih objašnjenja tog znamenitog Perzijanca. Čitljivost Korkutova prevoda Kur'ana umnogome je posljedica Zamahšarijeva uticaja. Mnoge tafsirske probleme kao što su *Božija noga* (ساق الله), *Božije lice* (وجه الله), *Božije „idenje“* (ذهابه واتيانه), *Božiji vid* (عين الله), *Božija ruka* (يد الله), te druga pitanja (معنيته, معيته itd.) Besim Korkut najčešće rješava po uputama Zamahšarija. Stoga treba pažljivo pratiti *neantropomorfnost* Korkutova prevoda (تعطيل) i pristupiti temeljitom proučavanju prevodilačkih principa kako Korkutovog, tako i naših drugih prevoda Kur'ana.

48) Napomene., str. 692.

49) Usp. Ismet Binark, Halit Eren, *World Bibliography of translations of the meanings of the Holy Qur'an (printed translations 1515 - 1980)*, Istanbul 1406/1986., pp. 523 - 687.

SUMMARY

ZAMASHERI'S COMMENTARY ON THE KUR'AN THE MAIN DETERMINANT OF KORKUT'S TRANSLATION OF THE KUR'AN (A sketch)

It is often asserted in the Kur'an that the Kur'an was revealed in Arabic, and therefore, the translated Kur'an is not the Kur'an but the translator's work, the result of his imagination, religious, philosophical, ideological, and other „constants“ of the translator's view of the world. This is why commentators on the Kur'an have varied in their approach to this problem. As opposed to the so-called Al-Manar school which declared each translation of the Kur'an an undermining of Islam, the later Egyptian commentators of the Kur'an such as Al-Maragi and Shaltut had a more conciliatory attitude. The former even stated that translation of Kur'an is in a way done with God's inspiration, while the latter is of opinion that non-Arab Muslims may perform prayer translated into their mother tongue, what is more, they are obliged to do so.

Undoubtedly, it is good to have several translations of the Kur'an in one language. It is also indispensable. For, there is no perfect translation of the Kur'an, since that text „resists“ and „does not allow“ itself to be subjected to a convention (theological, philosophical, scientific). Whenever the Kur'an is translated, there is always an untranslated element.

Besim Korkut is an example of a translator who was aware of this. He was faced with numerous alternatives to translate the Kur'an from the standpoint of his time, to translate it with the help of *tefsir* from another time, or to succumb to comprehension of the Kur'an from the most varied philosophical, scientific, dogmatic, etc. areas of the 20th century, or just to stick to his good knowledge of Arabic and give a comprehensible, but insufficiently „dogmatically“ directed translation.

Therefore, faced with all these and other not mentioned alternatives, Besim Korkut chose the commentary of the Kur'an by Az-Zamasheri Al-Kassaf and mainly used the interpretative solution of this Persian in his translation. The present paper attempts to prove the following theses:

- that Besim Korkut translated most of insufficiently clear points in accordance with the Zamasheri's commentary,
- that most of interpolations and extrapolations in the translation are the result of Zamasheri's influence on him,
- that, in most cases, all punctuational solutions and determinants of the Kur'anic text were taken from Zamasheri,
- that the dogmatic characteristics of the Korkut's translation of the Kur'an are very close to Zamasheri's Mu'tezilite principles,
- that almost all comments, commentary notes, and explanations were taken over from Al-Kassafa.